

SİVAS ÇEŞMELERİ

Ömer DEMİREL*

Anadolu şehirlerinin kuruluş ve gelişmelerinde toprak altı ve toprak üstü zenginliklerinin yanısıra, ticari trafiğin yoğunluğu, savunma ve topoğrafik özellikleri ile su yollarının önemli bir rol oynadığı muhakkaktır¹. Bu itibarla şehir toplumunun ihtiyacı olan su ve yiyecek gibi maddelerin kolayca karşılanma hususu, dikkatle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Zira, uzun süren kuşatma ve savaşlarda şehirlerin su ihtiyaçlarını kolay bir şekilde temin etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır².

Su ve çeşmelerin insan hayatındaki önemini yanısıra, Osmanlı toplum hayatındaki izlerini de belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Osmanlı toplumunda su getirmek veya çeşme yaptırmak, dinî bir kültürün pratiğe uygulanan yaygın ve rağbette bir tezahürü olmuştur. Bu nedenle Osmanlı toplumunda en yüksek görevliden en düşüğüne, en zengininden en fakirine kadar, su getirme ve çeşme yaptıрма faaliyetini her fert üstlenmiştir. Sivas şehri ve toplumu için de aynı hassasiyet müşahade edilmektedir³.

Sebil, pınar veya çeşme gibi hayrat yaptırınların gaye ve beklentilerinin yanısıra eserlerin maddi yapılarının şehirlerdeki fiziki yapının oluşumundaki tesirlerinden de bahsedilmelidir. Osmanlı şehirlerinin simgesi haline gelen câmî, bedesten gibi mekanlara ilave olarak çeşmeleri de katmamız yanlış olmasa gerektir.

* Ömer Demirel AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü.

1. Seha L. Meray, *Toplum Bilim Üzerine*, İstanbul 1982, s. 100-101.

2. Suyu az ya da suya uzak olan şehirlerde kuşatma ve savaşlarda gizli geçitlerden suya ulaşmanın yolları yapılmıştır. Örneğin Ankara şehri mevki itibarıyla sulara uzak yüksek bir yerde kurulmuştur. Çevresinden geçen en yakın ırmağa ulaşmak için gizli geçitler yapılmıştır. Bkz. Semavi Eyice, *Ankara'nın Eski Bir Resmi, Atatürk Konferansları, (IV) 1970*, s. 61-124.

3. Başta valiler olmak üzere, fazla zengin olmayan kadın vâkıflar dahi vardır.

Sivas şehri kurulduğu mevki itibariyle öncelikle üç ırmağın üzerinde yer alır⁴. Batıda Kale ırmağı (nâm-ı diğer Pünzürük), doğuda Mısmıl ırmak ve kısmen şehrin ortasından geçen Murdar ırmak ise, kuzeyden gelip, doğu yönünde Mısmıl ırmakla birleşir⁵. Ayrıca şehrin üç kilometre güneyinden Kızılırmak geçmektedir. Şehir bağ bahçe ve bostan sulaması yapılan ırmaklar açısından oldukça zengin bir görünüm arzeder⁶. Şehrin sahip olduğu bu üç akarsu dahil, bilinen bütün tatlı sularının kaynağını Meraküm yaylası ve Tavra Boğazı adı verilen bölgeler oluşturur. Aynı zamanda Sivas şehrinin eğimli bir arazi üzerinde bulunması nedeniyle, Tavra boğazından gelen suların şehre dağıtımını oldukça kolay olmuştur.

Çeşmeler tespit edildikleri ilk tarihten itibaren, genellikle câmi, mescit, medrese, mekteb, çarşı, pazar, meydan, han, hamam ile saray, konak ve hanelerin içerisinde olmak üzere çok farklı bina ve mevkilerde ve özellikle toplumun faydalanması için en uygun olan yerlerde bulunmaktadır. Ayrıca, mahalle çeşmeleri de mahallenin ortasında yani tüm mahalle halkının kullanabileceği yerlerde yapılmıştır. Yine şehrin çevresinde, iskana açılmamış yollar üzerinde, gelip geçenlerin veya tarlada çalışanların ihtiyacı için (hayvanların sulanması ve ziraat yapılması için çeşme veya hark) tarlalar içerisinde de çeşmeler bulunmaktadır.

Çeşmelerin isimleri, bulunduğu mahalleden, cami, mescit, pazar, çarşı, sokak vb. mekan ve müessese isimlerinden kaynaklandığı gibi, bânisinin ismiyle ve mevkinin özelliğiyle de anılmaktadır. Sivas çeşme isimlerinden, Gökmedrese, Şeyh Çoban, Pazar Çeşmesi, Bayram Paşa, Hasan Paşa, Ali Paşa, Çatal Çeşme ile Kepenek örnek olarak sayılabilir. Ayrıca çeşmelerin buldukları mevkilere de isimlerini vermek suretiyle, Örtülüpınar mahallesinde olduğu gibi, mahalle ismi olarak karşımıza çıkmaktadır⁷.

Tek tek vakfiyelerde görülen çeşme isimlerinin dışında, toplu olarak Sivas şehri çeşmelerine ait ilk kaynak 1576 tarihli Evkâf-ı

4. Bkz. Plan.

5. Tavra boğazından gelen Kale ve Murdar ırmaklarına Tavra deresi de denilmektedir. Besim Darkot, "Sivas", İ.A. Ayrıca bkz. Plan.

6. Irmak ve suların bolluğuna rağmen, şehirde ziraat çok az yapılmaktadır. Bunun en önemli sebebi iklimin sert ve soğuk olması ile toprakların ve Kızılırmak suyunun aşırı killi olmasında aramak gerekir.

7. Sivas mahallelerinin oluşumuyla ilgili halen yapılmakta olan ayrı bir çalışmada Örtülüpınar mahallesinin ismini pınardan aldığı tespit edilmiştir.

Rum defteri olmuştur⁸. Bu tarihte ilk defa olarak geçen 11 çeşmeden 1'i gayri müslim, 9'u müslim mahallesinde olmak üzere 10 ayrı mahallede yer alır. Bu çeşmeler isimlerini, mahalleye ad olan mescitlerden almışlardır⁹. Cami-i Kebir, Paşa Bey, Yahya Bey, Karagedük, Billur, sarı Şeyh, Veled Bey, Hoca Abdülkerim, Civan ve Mehar () gibi mescit ve mahalle isimleriyle anılan çeşmelerden çoğunun kendi isimleriyle anılan vakıfları vardır¹⁰.

Sivas çeşmeleri hakkında ikinci önemli bilgiye, 1637 tarihinde Vezir-i Azam Bayram Paşa'nın İran seferine giderken şehre yapmış olduğu su vakfında rastlıyoruz¹¹. Bu hizmet Sivas şehrine Mera-küm dağından gelen ve 40 seneden fazla harabe durumunda bulunan çeşmelerin tamir ve bazı münasib olan yerlere yeni çeşmelerin ilavesiyle olmuştur. Bayram Paşa'nın şehre yapmış olduğu bu önemli hizmette toplam 72 masura¹² suyun 59 çeşmeye dağıtılmasıyla muazzam bir su şebekesi tesis edilmiştir¹³. Zira 4 zaviye, 13

8. Sivas Çeşmeleriyle ilgili ilk kaynak niteliğinde olan vakfiyelerden bazıları şöylece sıralanabilir; Gökmedrese vakfiyesi, Bkz. Sadi Bayram-Ahmet Hamdi Karabacak, "Şahib Ata Fahrü'd-dîn Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri" *VD. XIII*. (1981) Abdülvahhab Gazi Zaviyesine Şerefüddin Ahmed bin Çakırhan tarafından yapılan vakıf, Bkz. Şerefüddin Ahmed bin Çakırhan Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi *Def. No. 607*, s. 219. Ahi Ali Çelebi ibni Ahi Carullah Vakfiyesi, VGMA, *Def. No. 600*, s. 296; Ayrıca 1323 (723 H) tarihli Şeyh Hüseyin Râî (Şeyh Çoban) Çeşme kitabesi, Bkz. Rıdvan Nafiz-İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 127.

9. Sivas mahalle isimlerinin çoğunluğu mescit isimlerinden gelmez. Bkz. Başbakanlık Arşivi, 2, 79, 287 nolu *Sivas Tahrir Defteri* ile 387 nolu *Karaman Tahrir Defteri*. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 14 nolu Sivas Tahrir Defteri.

10. TKGMA, 583 nolu *Defter-i Evkâf-ı Rum*, s. 17-20.

11. Sivas çeşme ve su yollarını tamir ve ihya edenin, Receb 1047 (1637) tarihinde Vezir-i Azam Bayram Paşa olduğu belgeyle sabittir. Bkz. Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü *Def. No: 1* Belge No: 303; Ayrıca Bayram Paşa 1636 tarihinde Amasya ve Tokat'a da uğramış hatta Amasya şehrine uzak yerlerden su getirmek için yollar ve çeşmeler yaptırmıştır. Yine Amasya'da mevlevîhâne, câmi ve han yaptırmıştır. Buradan Tokat ve Sivas'a, daha sonra Bağdat seferine iştirak etmiştir. Bkz. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 4, İstanbul 1928, s. 79-80; Ayrıca Bkz. Halis Asarkaya (Cinlioğlu), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, C. I, s. 94, Tokat 1941; Bayram Paşa'nın yaptırmış olduğu bu sulara 19. ve 20. yy. kaynaklarının bazılarında Behram Paşa suları denilmekte olup, kanaatimize göre katiplerin bir hatası sonucu ortaya çıkmıştır. Zira Sivas valiliği yapan iki Behram Paşa vardır. İlki Behram Paşa bin Abdullah olup, Kurşunlu Hamamı (984 H) ve Hanı'nı yaptırmıştır. İkinci Behram Paşa ise, 1235 (1819-1820) tarihinde valilik yapmıştır. Her iki Behram Paşa'nın su yolu veya çeşme yaptırdığı hakkında belge ya da bilgi bulunamamıştır.

12. Su ölçü birimi olup Lüle'nin dörtte biridir. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, İstanbul 1983.

13. Bkz. Plan.

mescit, 4 pazar-çarşı, 4 mahalle, 1 mektep ve şehrin ileri gelen ayan-eşraf konakları önleri ile yol ve tarlalara dağıtılan suyun şehrin imar ve iskanında da önemli bir yerinin olduğu muhakkaktır. Hatta 17 yy. şehir imarının ihmal edildiği bir dönem olması bakımından, Bayram Paşa'nın hizmetinin büyüklüğü ve önemi bir kat daha artmaktadır¹⁴. Aynı zamanda Bayram Paşa sularının şehir coğrafyasındaki dağılımında, o dönem iskan sahasını yaklaşık olarak tespit etmek mümkün olmaktadır. Zira aynı dönem mahallerinin şehir coğrafyasındaki yerleri ile paralellik göstermektedir. Bayram Paşa vakfı sayesinde Akbaş, Ali Baba, Şeyh Şemseddin, Şeyh Çoban gibi zaviyeler ile Ali Çavuş vakfı çeşmeleri ve diğer bazı çeşme ve su yollarının tamir edilmesi neticesinde bazılarının günümüze kadar gelmeleri sağlanmıştır.

Aynı asır ortalarında Evliya Çelebinin Sivas şehri hakkında vermiş olduğu bilgiler içerisinde, şehrin çeşme ve sularından da bahseder. Çelebi Aşağı Varoшта yer alan 4600 bahçeli ve suyu olan evlerin yanısıra şehirde toplam 45 adet çeşmenin bulunduğu ve bunların sularının şehrin kuzeyindeki Subnişan dağından geldiğini zikreder¹⁵. Yine 17. asırda ismi geçen Elhac Hüseyin Ağa vakfı mütevellilerinin yıkılan değirmen suyunu toplam 3 hamam ve 121 çeşmeye (73 hane, 48 diğer çeşme) icara vermeleri de şehirdeki diğer bir grup çeşme hakkında bilgi verir¹⁶.

Hacı Hüseyin Ağa Camii vakfının 17. yy ikinci yarısından itibaren kaynaklarda yer almasına karşın, çeşmelerin şehirdeki dağılımı hususunda herhangi bir bilgimiz yoktur. Vakfın camisi Küçük-bengiler mahalesinde (şehrin kuzeyinde Murdar ırmak boyunda) olması, çeşmelerin bu bölge çevresinde olduğunun işareti sayılabilir. Zira çeşme yapan veya diğer vakıflar genellikle önce kendi mahalle çevrelerine hizmet etmeyi ilk planda düşünmektedirler.

1568 tarihli Hasan Paşa vakfiyesinde yer almamasına rağmen, 1835 tarihli muhasebe kaydında aynı vakıf gelirleri arasında 25 adet çeşmenin su icarı yer almıştır¹⁷. Vakfiye tarihinden sonra yap-

14. Çünkü 16. yüzyıl sonlarında şehir için yapılan hızlı imar faaliyetleri ve büyük eserleri inşası. 17. yy.da tamamen durmuştur.

15. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. III. İstanbul 1314, s. 195-199.

16. Başbakanlık Arşivi, *Maliyeden Müdevver*, 3687, s. 16-17; Sivas Kongre Müzesi, *1251-1252 Tarihli Vakıf Muhasebe Defteri*, s. 166.

17. VGMA, *Def. No. 1966*, s. 154, *Türkçe Kaydı, Def. No. 1989*, s. 427-30. Sivas Kongre Müzesi, *1251-1252 Tarihli Vakıf muhasebe Defteri*, s. 70. Ayrıca TKGMA, *583 nolu Defter-i Evkâf-ı Rum'da* da Hasan Paşa Camii vakfı dahilinde çeşmelerle ilgili bir kayıt bulunamamıştır.

tırıldığını tahmin ettiğimiz çeşmelerin şehirdeki mevkileri de bilinmemektedir.

Bunların dışında birden fazla çeşme yaptıran vâkıflardan, Atik Ali Paşa'nın 7 adet çeşmesi bulunmaktadır ki, bunlardan 4 tanesi Kale Ardı mahallesinde, 1'i Kale-i Cedid civarında, 1'i Veled Beğ mahallesinde, 1 tanesi de Zilkâr mahallesinde olup hepsi belli bir bölgede toplanmıştır. Bâb-ı Kayseri mahallesinde Hacı Ahmed'in 6 adet çeşmesi, Dârü'r-Rahâ vakfının 5 adet çeşmesi bulunmaktadır. Bunlara ek olarak Osman Paşa mahallesinde, Şah Bey'in vakıf ilavesi yapmış olduğu 6 adet çeşmeyi de sayabiliriz¹⁸. Ayrıca şehrin bütünü içerisinde çeşmelerin en yoğun olduğu bölgelerden; şehir çarşıları ve çevresindeki mahalleler, Meydan civarı, Câmî-i Kebir mahallesi, Murdar ırmak boyu, Küçük Minare mahallesi, Ali Çavuş mahallesi ilk sırada sayılabilecek bölgeler olarak görülmektedir.

Bütün bunlara ilaveten şehirde mevcut toplam olarak 300 civarında çeşme tespit edilmiştir¹⁹. Ayrıca çeşmelerin korunma ve tamiirinin toplum tarafından daha fazla benimsendiği de söylenebilir. Zira 1637 tarihinde Bayram Paşa tarafından tamir ve ihya edilen 72 masuralık çeşmelerin başka vâkıflar tarafından yenilenmesi neticesinde, 1835 tarihinde 64,5 lüle ve 1912 senesinde 65 lüle olarak muhafaza edilmesi bunun en bariz örneği olarak gösterilebilir²⁰.

Bir başka misal, Sivas çeşmeleri içerisinde en uzun ömre sahip ve Selçuklu dönemi Gök Medrese vakfiyesinde yer alan Ali Çavuş Çeşmesi'nin Osmanlı dönemi boyunca ve günümüzde de hâlâ mev-

18. Atik Ali Paşa Çeşmeleri hakkında bkz. Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Belediye 6408; 1251-1252 Tarihli Vakıf Muhasebe Defteri*, s. 194. Hacı Ahmed'in çeşmeleri hakkında bkz. VGMA *Hurufat Defteri 1117* s. 48, 547 s. 4; Dârü'r-Rahâ Çeşmeleri hakkında bkz. 1251-1252 Tarihli Vakıf Muhasebe Defteri, s. 185-189; Şah Bey Vakfı Çeşmeleri hakkında bkz. 1251-1252 Tarihli Vakıf Muhasebe Defteri, s. 65.

19. Sivas çeşmeleri hakkında verdiğimiz bu sayı 1400-1850 tarihleri arasında tespit edilenler olup, aynı tarihte bu rakkamın tamamının mevcudiyeti düşünülemediği bilinmelidir.

20. Bayram Paşa suyunun 1637 tarihinde 57 çeşmeye, 1905 tarihinde 66 çeşmeye ve nihayet 1932 tarihinde 66 çeşmeye dağıtıldığı tespit edilmiş olup, yeni çeşmelerin ilave edildiği görülmektedir. Bkz. S. Bayram - A.H. Karabacak, Gök Medrese Vakfiyesi; SVBM, Def. No. 1, Belge No. 303; Belge No: 186; Hasan Tahsin, Sivas Vilâyeti Sıhî ve İctimâî Coğrafyası, İstanbul 1932, s. 146-147. İlk tarihte masura daha sonrakilerinde lüle olarak geçmesi, sonraki tarihlerde çok miktarda su ilave edilmesinden ziyade, 72 masuranın lüle olma ihtimalinin daha fazla olduğu kanaatindeyiz. Zira M.Z. Pakalın'a göre Tapu kayıtlarında lüle yerine masura kullanılmaktadır.

cudiyetini korumasıdır. Şehirde bulunan çeşmelerin çoğunluğunun 1700 başlarından itibaren mevcut olduğu bilinmektedir.

Çeşmelerin muhafazası konusu, yapı itibariyle nasıl oldukları sorusunu gündeme getirmektedir. Ulu Cami ve Selman Paşa Cami'nin şadırvanlı olan çeşmelerinin yanısıra, çoğunun basit ve mimari özellikleri bulunmayan çeşmeler olduğu anlaşılmaktadır²¹. Kaynaklarda çeşmelerin tamir ve termimi için çahken ve su yolcularına önemli miktarda ücretler verildiği görülmektedir²². Bazen, şehirdeki cami, mescit, mekteb ve çeşmelerin harab durumda olduklarını, vakıf gelirlerinin mütevelliler tarafından kendi nefisleri için harcadıklarını da görüyoruz²³. Hatta bu yüzden kadı ve mübaşirler tarafından gerekli teftişin ve tamirâtın yapılıp, bu tip müesseselerin yeniden ihya edilmesi tenbih olunmuştur. Aynı zamanda Osmanlı başkentinde de çeşme ve su yollarının korunması için bazı yasaklamaların getirildiği bilinmektedir²⁴.

Netice itibariyle Sivas şehri, gerek ırmak ve gerekse tatlı su olarak nitelendirilen içme sularının bol miktarda bulunduğu bir şehir hüviyetindedir. Kuyular hususunda herhangi bir kayıt olmamasına karşın, çeşmelerin hanelerde, mahallelerde, ya da cami, mescit, zaviye, medrese, çarşı ve pazar gibi bina ve mevkilerde buldukları tespit edilmiştir. Şehrin iskan, imar ve fizik yapısının oluşumunda çeşmelerin cami, mescit zaviye kadar önemli olduğu da görülmektedir. Sivas toplumunun su ve çeşmelere olan özel ilgi ve hassasiyeti sayesinde, günümüze kadar gelmeyi başaran çeşmelere, Sivas şehrinin cadde ya da sokaklarında, cami veya çarşılarında hâlâ rastlıyoruz.

ÇEŞMELER

- 1- Abdulvahab Gazi Zaviyesi Çeşmesi (Ahmed b. Çakırhan 1326, Zaralızâde Mehmed Paşa Tecdid, 1751)
- 2- Ağca Bölge Mahallesi'nde Çifteler Çeşmesi (1747)
- 3- Ağca Bölge Mahallesi'nde Uzun El-Hac Zâde Es-Seyyid Ahmed Ağa Cami Çeşmesi (1823)

21. *Vakıf Muhasebe Defteri*, s. 58-59.

22. *Vakıf Muhasebe Defteri*, s. 11, 38, 45, 46, 60, 61, vs.

23. *Sivas Şer'îye Sicili, Defter No. 1* s. 171.

24. Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Haz. A. Uysal, Ankara, 1987, s. 43.

- 4- Ahi Ali Zaviyesi Çeşmesi (1468)
- 5- Ahi Mehmed Külâhdûz Zaviyesi Çeşmesi (1574)
- 6- Akdeğirmen Mahallesi'nde Hazinedâr İbrahim Ağa Çeşmesi (2 lüle 1835)
- 7- Akdeğirmen Mahallesi'nde Hafız Mehmed Çeşmesi (1835)
- 8- Akdeğirmen Mahallesi'nde Orta Pınar Çeşmesi (1835)
- 9- Ali Baba Zaviyesi Çeşmesi (Bayram Paşa suyu 1637)
- 10- Ali Çavuş Çeşmeleri (1271) 3 Adet Çeşme (Şemsi Ferraş Mahallesi, Yahya Bey Mah., Abdülkerim Mah. 1773)
- 11- Ali Baba Mahallesi'nde Hacı Fatıma Çeşmesi (1792)
- 12- Atik Ali Paşa Çeşmeleri (1712) 7 adet Çeşme (4'ü Kaleardı Mah.de, 1'i Kale-i Cedid Mah.de, 1'i Veled Bey Mah.de, 1'i Zilkâr Mah.de)
- 13- Akbaş Zaviyesi Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu 1637)
- 14- Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nde Fatıma Hatun Çeşmesi (1822)
- 15- Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nde Hacı Ahmed Çeşmesi (6 adet, 1705)
- 16- Bayram Paşa Suyu (1637)
- 17- Billur Mahallesi Çeşmesi (Lüleci Ahmed Paşa 1835)
- 18- Cami-i Kebir Mahallesi'nde Ahmed Paşa Çeşmesi (1737)
- 19- Cami-i Kebir Mahallesi'nde Duha Hatun Çeşmesi (1726)
- 20- Cami-i Kebir Mahallesi'nde Müfti Numan Efendi (3 Lüle, bayram Paşa Suyu 1758)
- 21- Cami-i Kebir Mahallesi'nde Oğlan Çavuş Cami Çeşmesi (1574)
- 22- Cami-i Kebir Mahallesi'nde Es-Seyyid El-Hac Abdulahad Çeşmesi (1835)
- 23- Cami-i Kebir Mahallesi'nde Selmanoğullarından Ahmed Paşa Çeşmesi (1737)
- 24- Cami-i Kebir Mahallesi'nde Taşcıoğlu Seyyid Hüseyin Çeşmesi (1835)
- 25- Cami-i Kebir Şadırvanı (3 Lüle Bayram Paşa Suyu, Zaralızâde Mehmed Paşa)
- 26- Çavuşbaşı Cami Çeşmesi (1792)
- 27- Çeşme-i Bazar (1719)
- 28- Çeşme-i Mahalle-i Köhne Civan (1574)
- 29- Çeşme-i Mahalle-i Mehâr (1574)
- 30- Dârü'r-Raha Vakfı Çeşmeleri (5 adet 1835)
- 31- Demirciler Ardında Çeşme (1637)
- 32- Gökhüssam Mescidi Çeşmesi (1637)

- 33- Gökmedrese Çeşmesi (1271)
- 34- Hacı Veli Mahallesi'nde Acı Pınar (Pertellizâde Esseyid Mehmed Ağa Cami Çeşmesi, 1824)
- 35- Hamurkesen Mahallesi'nde Bağcızâde Ömer Ağa Çeşmesi (1835)
- 36- Hamurkesen Mahallesi'nde Hacı Kelami Çeşmesi (1703)
- 37- Hamurkesen Mahallesi'nde Yağlıkara Mehmed Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu 1637)
- 38- Hasan Paşa Çeşmeleri, 25 adet çeşme (1835)
- 39- Hacı Veli Mahallesi'nde Konak Önünde Çeşme (Bayram Paşa suyu)
- 40- Hoca İmam Mahallesi'nde Çatal Çeşme (İbrahim Efendi Vâkif-ı Sâni 1713)
- 41- Hoca İmam Mescidi Çeşmesi (1825)
- 42- Kabalı Mahallesi Medine Hatun Çeşmesi (1835)
- 43- Kabalı Mahalle Çeşmesi (1704)
- 44- Kale-i Atık Mahallesi Mehmed Emin Ağa-Esmahan Hatun Çeşmesi (Kepenek Suyu 1835)
- 45- Kale Cami-Mahmud Paşa Cami (Kepenek Pınarı, 1791)
- 46- Kale Ardı Mahallesi'nde Seyyid mehmed Çeşmesi (1832)
- 47- Keçi Bula Mahallesi'nde Aişe Hatun Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1703)
- 48- Keçi Bula Mahallesi'nde Müslime Hatun Çeşmesi (1710)
- 49- Kösedere-i Müslim Mahallesi Aşurzâde Seyyid Hafız Receb Çeşmesi (1832)
- 50- Kurt Mesciti Mahallesi Hacı ismail Mescit Kurbunda Pınar (1781)
- 51- Küçük Bengiler Mahallesi Zaralızâde Feyzullah Paşa Zevcesi Aişe Hatun Saray Çeşmesi (1798)
- 52- Küçük Bengiler Mahallesi Hacı Hasan Ağa Suyu (3 Hamam, 73 Hane, 48 Çeşme, 1835)
- 53- Küçük Emin Efendi Çeşmesi (1835)
- 54- Küçük Minare Mahallesi Hatun Çeşmesi (1798)
- 55- Küçük Minare Mahallesi İhsaniye Medresesi Önünde Pınar (1838)
- 56- Küçük Minare Mahallesi'nde Şeyh İbrahim Çeşmeleri (2 adet, Bayram Paşa Suyu, 1637)
- 57- Küçük Minare Mahallesi'nde Şeyh Süleyman Çeşmesi (1835)
- 58- Mercan Çarşısında Kamer Hatun Çeşmesi (1729)
- 59- Meydan'da Üç Çeşme (Kazancılar Kapısında, Bazar Kapısında, Temürcüler Kapısında, 1710)

- 60- Mustafa Bey bin Behram Paşa Çeşmeleri (1590 Saray Önünde İki Çeşme 1835)
- 61- Nalbandlar Sûk'ında Korkmazlar Çeşmesi (1768)
- 62- Oğlan Çavuş Mahallesi Çeşmesi (Kara Mustafa Tamiri 1783)
- 63- Oğlan Çavuş Mescidi Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1637)
- 64- Osman Paşa Çeşmeleri (2 Adet, Camii Önünde, Şahna Künbedi'nde, 1817)
- 65- Paşa Bey Mahalle Çeşmesi (Molla Emin, 1574)
- 66- Paşa Bey Mahallesi Hacı Derviş Çeşmesi (1718)
- 67- Şah Bey Çeşmeleri (7 Adet, 1757)
- 68- Selman Bey Camii Şadırvanı (1131)
- 69- Şah Bula Suyu (1757)
- 70- Sarı Şeyh Mahalle Çeşmesi (1574)
- 71- Şifâiye Medresesi Çeşmesi (1835)
- 72- Sarı Şeyh Mahallesi El-Hac İsmail Eytam Cami Çeşmesi (1835)
- 73- Sarı şeyh Mahallesi El-Hac İsmail Ağa ve El-Hac Halil Ağa Cami Çeşmesi (1748)
- 74- Said İbrahim Paşa Çeşmeleri (2 Adet, Kırçuk Mahallesi, Karakaş Köpüsü Yanında, 1838)
- 75- Seydi Hasan Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1710)
- 76- Şemsi Ferraş Mahalle Çeşmesi (Mehmed Efendi 1728, Zaralızâde Alime Hatun 1779, Emine Hatun 1835)
- 77- Şemseddin Sivasî Çeşmesi (1592-1593, Bayram Paşa Tamiri 1637)
- 78- Şeyh Çoban Zaviye Çeşmesi (1323, Bayram Paşa Suyu 1637)
- 79- Üryan-ı Müslim Mahallesi'nde Mehmed Emin Ağa Konak Çeşmesi (3 lüle, 1825)
- 80- Üryan-ı Müslim Mahallesi'nde Şeyh Mehmed Çeşmesi (1804)
- 81- Üryan-ı Zimmi Mahallesi (Cemile Hatun Kepenek Pınarı Tamiri, 1826)
- 82- Veled Bey Çeşmesi (1574)
- 83- Veled Bey Mahallesi'nde Paşa Hatun Çeşmesi (1835)
- 84- Zaralızâde Mehmed Paşa Çeşmesi (Paşa Hanı Dahilinde 1742)

